

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรดินและน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ครอบคลุมพื้นที่มนุษย์ยังมีดินที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำอย่างพอเพียง มนุษย์ย่อมสามารถปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เพื่อใช้เป็นอาหารหรือคัดแปลงเป็นที่อยู่อาศัยตามที่มนุษย์ต้องการได้ ตรงกันข้ามถ้าดินซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในการทำการเกษตรถูกทำลายลงจนมนุษย์ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่แล้ว มนุษย์ก็อาจพบกับความยากลำบากเนื่องจากขาดปัจจัยในการดำรงชีวิต ถึงแม้มนุษย์สามารถปลูกต้นไม้ได้โดยไม่ต้องอาศัยดินโดยการสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมาทดแทน แต่ความเจริญทางวิทยาศาสตร์อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นยังไม่อาจผลิตอาหารให้เพียงพอได้ ถ้าปราศจากดินที่เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตอาหารอย่างเพียงพอ นอกจากนั้นแล้วดินยังมีความสำคัญต่อความคงอยู่ของทุกชีวิตและความคงอยู่ของทรัพยากรอื่นๆ ด้วย (นิวัตติ, 2537:72) ประเทศไทยเป็นประเทศที่ถือได้ว่าอาศัยการเกษตรเป็นพื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศมาโดยตลอด ในบรรดาปัจจัยในการผลิตทางการเกษตรนั้นปัจจัยสำคัญที่กำลังประสบปัญหามากสำหรับประเทศไทยคือ ดินและน้ำ ดังนั้นในการพัฒนาการเกษตรให้ได้ผลดีจึงจำเป็นต้องมีมาตรการอนุรักษ์ดินและน้ำ มีการจัดการดินที่ถูกต้อง ใช้ประโยชน์ที่ดินให้เหมาะสม ซึ่งภาครัฐได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาเหล่านี้มาแล้วหลายทศวรรษแต่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะละเลยการสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่น ได้มีส่วนร่วมในระดับตัดสินใจอย่างแท้จริง

กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 46 กำหนดไว้ว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการจัดการ การป้องกันรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน” และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ได้สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการสร้างความตระหนักและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการบริหารจัดการ การเผยแพร่และให้โอกาสประชาชนได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐ รวมทั้งรัฐบาลสนับสนุนให้มีการจัดทำประชาพิจารณ์และสนับสนุนให้มีองค์กรชุมชน เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน ให้มีบทบาทในการควบคุมและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนมากขึ้น (สุรพงษ์, 2541)

ปัจจุบัน สังคมเกษตรในชนบทไทยโดยทั่วไปพบว่า มีการใช้เทคโนโลยีการเกษตรพื้นบ้านจากภูมิปัญญาของเกษตรกรเอง ซึ่งปัจจุบันนักวิชาการหลายท่าน ดังเช่น งานของยศ (2542), ยิงยง (2537) และเสรี(2536) เป็นต้น ยอมรับว่าเกษตรกรในทุกภูมิภาคได้พัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่นในการทำการเกษตรที่เหมาะสมได้ โดยมีใช้เกิดขึ้นเพราะความจำเป็นในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้สามารถเผชิญกับความเคลื่อนไหวของบริบททางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปสภาพแวดล้อมเท่านั้น แต่ในหลายกรณีเกิดขึ้นจากความอยากรู้อยากเห็น ลองผิดลองถูก จากอารมณ์สุนทรีย์ภาพหรืออารมณ์ขันของเกษตรกรเอง ซึ่งไม่จำเป็นที่จะจำกัดอยู่กับความรู้ดั้งเดิมโดยไม่รับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ และยังสามารถยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจากบรรพบุรุษ โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ปรับตัวและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตจนเหมาะสมกับบริบททางสังคมและสภาพแวดล้อมของตัวเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงชี้ให้เห็นถึงผลอันเกิดจากความสัมพันธ์ของความคิดกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ศาสนา กระบวนการทางสังคม ทั้งหมดประกอบเป็นองค์ความรู้อันเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ จากประสบการณ์ซึ่งสั่งสมสืบทอดกันมาและเกี่ยวข้องกับทุกๆ ด้านของวิถีการดำรงชีวิต นับตั้งแต่ระบบการผลิต การบริโภค ศิลปะ วัฒนธรรม การปลูกสร้างบ้านเรือนการใช้พืชสมุนไพรรักษาโรค ตลอดจนการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในพื้นที่ตำบลบ้านเวียง อำเภอร่องกวาง จังหวัดแพร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตรครอบคลุมทั้งบริเวณพื้นราบและที่สูง ซึ่งเกษตรกรทำการเพาะปลูกตลอดปี แต่ทรัพยากรดินและน้ำโดยทั่วไปของพื้นที่ยังมีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ และจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่ายังไม่มีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำในชุมชนนี้ ทั้งที่มีปัญหาเกี่ยวกับการชะล้างพังทลายของดินมาก ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมมากแห่งหนึ่งในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเพื่อที่จะรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ดินและน้ำของเกษตรกร และเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการหาแนวทางอนุรักษ์ดินและน้ำที่เหมาะสมให้กับชุมชนต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ
2. เพื่อศึกษาให้ทราบถึงเงื่อนไข/ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ
3. เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ดินและน้ำ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- 1) ชุดข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นและการปฏิบัติของเกษตรกรที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 2) แนวทางในการอนุรักษ์ดินและน้ำที่พัฒนาบนพื้นฐานภูมิปัญญาเดิมและภูมิปัญญาใหม่
- 3) ข้อมูลพื้นฐานด้านแนวทางและมาตรการที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ดินและน้ำ น่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษาในพื้นที่ ตำบลบ้านเวียง อำเภอร่องควาง จังหวัดแพร่ หมู่บ้านที่ทำการศึกษา คือ หมู่บ้านปากกล้วยและปากกล้วยใหม่ซึ่งเป็นตัวแทนชุมชนพื้นราบ และหมู่บ้านปากห้วยฮ้อยซึ่งเป็นตัวแทนชุมชนบนที่สูง

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 ศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ดินและน้ำของเกษตรกร

2.2 ศึกษาถึงเงื่อนไข/ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ

นิยามศัพท์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่ชาวบ้านคิดได้เอง หรือเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอด ประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่นนั้นๆ โดยเน้นเฉพาะความรู้ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ ซึ่งอาจมีที่มาของแหล่งภูมิปัญญาค้างนี้คือ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ประสบการณ์ของตนเองและการส่งเสริมและฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เงื่อนไข หมายถึง องค์ประกอบจำเป็นที่ทำให้เกษตรกรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ ถ้าไม่มีองค์ประกอบเหล่านี้ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำของเกษตรกรจะไม่เกิดขึ้น

ปัจจัย หมายถึง องค์ประกอบที่ทำให้เกษตรกรนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ

การอนุรักษ์ดินและน้ำ หมายถึง การใช้ทรัพยากรดินและน้ำให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด คือใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ตลอดจนมีการป้องกันและรักษารวมทั้งปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ให้มีคุณภาพเหมือนเดิม หรือดีขึ้นกว่าเดิมและมีการสูญเสียน้อยที่สุด

การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) หมายถึง การสืบหาและรวบรวมข้อมูลในชุมชนในเวลาอันสั้นโดยชาวบ้านมีส่วนร่วม เป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาสภาพชุมชนโดยเฉพาะลักษณะทางกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

รายได้รวมต่อปี หมายถึง รายได้รวมต่อ 1 ปี ของแต่ละครัวเรือนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นรายได้ทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เช่น รายได้จากขายสัตว์เลี้ยง ถั่วเขียว รายได้จากการรับจ้างหรือรายได้จากคนในครอบครัวที่ไปรับจ้างต่างถิ่น